

(Əvvəli ötən sayımızda)

Azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda

Miladi tarixindən 7-8 əsr əvvəl Midiyada qəbilə quruluşu dağılmış və müxtəlif təbəqələrdən ibarət olan bir cəmiyyət əmələ gəlməyə başlamışdır. Midiyalıları narahat edən yalnız Assuriya işğalından azad olmaq məsələsi idi. Ona görə bütün midiyalılar, kiçikdən böyüyə qədər azadlıq, istiqlaliyyət əldə etmək yolunda çalışdılar. Midiyalılar Assuriya işğalından qurtarmaq və müstəqil bir dövlət yaratmaq uğrunda mübarizə aparırdılar.

Midiyalılar xarici işğal əleyhinə üsyan edib parlaq mücahidələr və unudulmaz qəhrəmanlıqlar sayəsində əsarət zəncirini qıraraq müstəqil dövlət yaratmağa müvəffəq oldular. Assuriya padşahlarının mixi yazılarından görüldüyünə görə 829-830-cu illərdə və habelə sonrakı illərdə midiyalılar ilə assuriyalılar arasında şiddətli müharibələr aparılmışdır.

O zaman assuriyalıların işğalı altında olan tayfalar bu müharibələrin nəticəsini səbrsizliklə gözləyirdilər. Bu dəhşətli müharibələrdə midiyalıların rəşadət göstərdikləri yunan tarixçisi Herodotun yazılarından məlum olur.

Herodot yazır: "Assuriyalıların itaətindən baş qaçırdanlar birinci dəfə midiyalılar olmuşlar. Onlar öz azadlıq və istiqlaliyyətləri uğrunda çətin müharibələr edib böyük qəhrəmanlıqlar göstərmişlər. Zülm binasını uçurmaq və mərdlik ilə öz azadlıqlarını əldə etməklə midiyalılar öz ləyaqətlərini bütün dünyaya göstərib başqa (və sair) əsir millətlər üçün böyük

Midiyanın genişlənməsi

Midiyalılar qəsbkarlar əleyhinə apardıqları azadlıq müharibəsindən sonra öz müstəqil dövlətlərini təşkil etdilər.

Herodot (və sair) və başqa yunan tarixçiləri düşünür ki, Midiya dövləti birinci böyük Asiya dövlətidir ki, tam istiqlaliyyət əldə etməyə və qüdrətli bir hökumət təşkil etməyə müvəffəq olmuşdur.

Midiyalılar elə bir əzəmətli mədəniyyətin əsasını qoydular ki qədim dünyada ona bənzər tapmaq çox çətindir.

Yunan tarixçilərinin yazdıqlarına görə midiyalıların yaratdıqları dövlətin birinci padşahı Deyok olmuşdur. Bu ad Assuriya mixi yazılarında "Dauyaku" şəklində yazılır. Böyük tarixçilərin təsdiq etdiyinə görə Deyok çox tədbirli və ağıllı (ağıl) bir padşah imiş. Bu padşah öz fəaliyyəti və tədbiri sayəsində daxili ixtilafları aradan qaldıraraq Midiya dövlətinin əsasını möhkəmləndirib, xarici əlaqələrdə (münasibətlərdə) və özünə tabe olan millətlər ilə rəftarda (rəftar etməkdə) son dərəcə tədbirli olmuşdur. Ağayi Müşir əd-Dövlə Pirniya öz məşhur (məruf) "Qədim İran tarixi" ("İrانبastan") adlı tarix əsərində yazır ki, "Deyok ədalət işində və xalqın şikayətlərinə yetişməkdə dəqiq olmuş və böyük islahat aparmışdır. O, xalq ilə çox yaxından təmasda olduğu üçün xalqın şikayətlərinə və arzularına şəxsən özü yetişib və lazımı əmrlər verərək müqəssirlərə cəzalar təyin edirdi."

Deyokdan sonra onun oğlu Fərhad (Herodotun kitabında bu ad Fruartes, Dariusun (Daranın) kitabəsində Fu-

edib (həmlə aparıb) parlaq müvəffəqiyyətə nail oldu. Ninevanın süqutuna bir az qalmış Saklar yenə şimal tərəfdən midiyalılara hücum (həmlə) edirlər ki, bunu eşidən Kiaksar assuriyalılar ilə müharibə etməyi dayandıraraq (mütəvəqqif edib) ölkənin şimal tərəflərinə, yəni Dərbəndə hərəkət edir.

Kiaksar qüvvələri ilə Sakların hücumçu qüvvələri Bakının şimalında, yəni Quba mahalında üz-üzə gəlirlər.

Herodotun yazdığına görə o, Sakların qoşunlarını məğlub etdikdən sonra yenə Nineviyaya tərəf qayıdır. Bu dəfə Kiaksar Nineviyanın əleyhinə sürətli bir həmlə üçün hazırlıq görür ki, bu həmlənin nəticəsində midiyalılar təqribən miladdan 612 il qa-

Firidun İBRAHİMİ

zır: "Kiaksar Asiyada hakimiyyətin əsasını qoymuşdur." Öz dövrünün mühüm padşahlarından biri kimi tanınan Kiaksarın zamanında Midiya ölkəsi böyüyür və tərəqqi edir.

Herodotun yazdıqlarından belə məlum olur ki, Midiya dövlətinin sərhəddi cənubdan Bəsrəyə, məğribdən (Qərbdən) Halis (Qızıl İrmaq) çayına kimi, şimaldan Qaqauz dağlarının silsiləsinə, şərqdən isə Rey şəhərinə kimi uzanırdı.

Pars barəsində Herodot çox aydın yazır ki: "Kuruşun qiyamınadək Parslar Midiya dövlətinin itaəti altında olmuşlar."

Şərq ölkələrinin barəsində də yenə düzgün ehtimal budur ki, bu ölkələr midiyalıların hakimiyyəti altında olan ölkənin bir cüzü (hissəsi) sayılmışlar və Ceyhun çayına qədər olan məmləkətlər midiyalıların mərkəzi hökumətinin hökmranlığı ilə idarə olunurdular.

Parsların xəyanəti

Kiaksar öldükdən sonra oğlu və vəliəhdi Astiak onun taxt-tacına sahib olub hakimiyyəti öz əlinə alır və miladdan əvvəl 585-ci ildən 550-ci ilə qədər padşahlıq edir.

Midiyalıların hakimiyyəti dövründə müxtəlif tayfa və qövmələr, xüsusən hələ vahid bir xalq kimi mütəşəkkil olmayan parsalar Midiya dövlətinin hakimiyyəti altında yaşayırdılar. Parslar Midiya dövləti təsis olan vaxtdan Astiakın səltənətinin axırına qədər Midiya dövlətinə tabe olaraq onlara vergi verirdilər. (Müşir əd-Dövlənin yazdığı "İrانبastan" tarixi). Astiak padşahlıq taxtına oturduqdan sonra öz babalarının siyasət qaydalarını davam etdirərək, ölkənin bü-

"Azərbaycan gözəl və səvətli bir ölkədir"

bir nümunə olmuşlar. Bu vəqədən (hadisədən) sonra bütün xalqlar midiyalılardan ilhamlanmışlar və az bir müddətdə Asiyada yaşayan xalqlar tamamilə azad və müstəqil oldular..." (birinci kitab 94-cü bənd).

Midiyalılar yaxın şərqdə mədəniyyəti, işğalçı assur şahları tərəfindən məhv olunmaqdan hifz etmişlər. Bütün tarixçilər tərəfindən təsdiq olunmuş bu tarixi xidmət, böyük babalarımızın parlaq və unudulmaz iftixarından hesab olunur. Çünki assuriyalılar qəsb etdiyi ölkələri idarə etməyə qadir deyilmişlər. Ona görə alınan yerləri viran, məğlub olan millətləri qul edirmişlər.

Bütün tarixçilər təsdiq edirlər ki, assuriyalılar əsirlərin sayına çox əhəmiyyət vermişlər, çünki onlardan qəsr tikməkdə və yaxud tikinti işlərində artıq istifadə edirmişlər. Midiyalılar azadlıq uğrunda böyük mücahidələr göstərmiş və daima assuriyalılar və başqa işğalçı dövlətlər əleyhinə mübarizə aparmışlar. Əgər 7-ci əsrin ortalarında Assuriya padşahı Tiqlatpalasar midiyalılar ilə müharibədə müvəffəqiyyət qazanmışdısa, bunun əsas səbəbi Xəzər dənizindən şimal tərəfə Volqa çayından başlayaraq Qara dəniz sahillərinə qədər olan çöllərdə köçəri Sak (Skif) tayfalarının assuriyalılara kömək etməsi və midiyalıların iki cəbhədə müharibə etməyə aciz olması idi. Sonralar müharibənin gedişində vəziyyət tamamilə dəyişilir, azadlıq və istiqlaliyyət uğrunda yadelli işğalçılar əleyhinə mübarizə aparın babalarımız qələbə çalırlar və özlərinin doğma dövlətlərini qurub, öz əziz ana yurdlarının milli haqlarını müdafiə edirlər.

rurtiş şəklində qeyd olunmuşdur) padşahlığa yetişdi. Bu padşah öz uzun səltənəti dövründə, atasının tədbirli siyasətini davam edərək Parsın bütün qəbilələrini və tayfalarını öz taxtına itaət etdirdi və Assuriya padşahları ilə müharibələr etdikdən sonra Midiya ölkəsini hifz etməkdən ötrü çox böyük silahlı qüvvə yaratmışdı. Fərhad öldükdən sonra vəliəhdi Kiaksar onun yerinə padşahlıq taxtına oturdurdu. (Bu padşahın adını Herodot "Kuaksar" yazmışdır, Dairusun kitabəsində isə "Huvaxştr" qeyd olunmuşdur). Kiaksar böyük tədbirli bir padşah idi, öz ilk şahlığı dövründə) millətin müxtəlif həyatı sahələrində siyasi, ictimai, iqtisadi nöqtəyindən böyük islahat aparmışdı.

Müşir əd-Dövlə Pirniya bu padşah haqqında yazır ki, "Kiaksar dünyada misli çox az olan siyasətçi padşahlardan biri olmuşdur."

Kiaksar padşahlıq taxtına oturduqdan sonra Midiya dövləti qoşunlarının həssas mövqeyinə diqqət yetirib (mütəvəccih olub) əvvəlcə qoşunun güclənməsi (təqviyyət) ilə məşğul oldu. Qoçaq atlı və piyada əsgərlərdən təşkil edilmiş (təşkil tapmış) güclü və daimi silahlı bir ordu yaratdı (icad etdi). Sonra qonşu güclü dövlət və qövmələr (xalqlar) ilə onların əhəmiyyətli (olan) Saklar, Assuriyalılar ilə müharibə edərək dövlətin ərazisini daha da genişləndirdi.

Herodot yazır ki, Kiaksar şimali Asiyanın bütün nöqtələrini öz hakimiyyəti altına gətirmişdi.

Kiaksar Assuriya padşahlarının hakimiyyətinə son qoymaqdan (xatimə verməkdən) ötrü Assuriya dövlətinin mərkəzi olan Nineviyaya hücum

baq Ninəva şəhərini ələ keçirib bəşəriyyət və maarif düşmənlərini öz yuvalarında əzərək assuriyalıların qantökücü faciələrinə son (xatimə) qoyur.

Miladdan 605 il əvvəl, yəni Nineviyanı ələ keçirdikdən 6 il sonra Assuri dövləti tamamilə aradan gedir və ondan sonra bir daha hərəkət etməyə imkan tapa bilmir. Beləliklə assuriyalıların işğalı altında olan Şərq ölkələrindən bir qismi midiyalıların hakimiyyəti altına keçir.

Bu parlaq fəthlərdən sonra Midiya dövləti tərəqqi və inkişaf tapıb dünyanın böyük millətləri arasında çox əhəmiyyət qazanır. Fransanın məşhur tarixçilərindən Maperon "Şərqi Midiya dövlətinin əsri" adlı məşhur əsərində Midiya padşahlarının qüdrət və əzəmətləri barəsində müfəssəl surətdə bəhs etmişdir. Məxsusən tarixin atası adlanan Herodot bu barədə yazmışdır ki: "Midiyalıların adı yunan xalqı arasında çox vəhşət (dəhşət) və qorxuya səbəb olmuşdu..."

Kiaksar təkə assuriyalıların səltənət dövrünə son qoymadı, bəlkə kiçik Asiyanın yunan dövlətini də məğlub edib oranın padşahı Alyut ilə bir müqavilə bağlayaraq onun qızı Aryanisi öz oğlu Astiak üçün seçdi. Bu fəthlərin nəticəsində Urartu ölkəsi (bugünkü Van) isə Midiya ölkəsi ilə birləşdi və Midiya dövlətinin hakimiyyət hüdudu (sərhədləri) Halis çayına (Türkiyədəki Qızıl İrmaq çayı) yetişirdi.

Yuxarıda dediyimiz kimi, Kiaksar öz dövründə olan padşahların ən böyüyü olub Şərq və Qərb ölkələrinə hökmranlıq edirdi. Yunanların məşhur dram yazıçısı Esxil bu barədə ya-

tun daxili işlərində əsaslı islahat apardı.

"O zaman Midiya dövləti Orta və Yaxın Asiya dövlətlərinin ən əhəmiyyətli sayılırdı və Kiaksarın Midiya dövlətinə verdiyi əzəmət o dövlətin parlaq gələcəyinə dəlalət edirdi." (Pirniya)

Astiaq öz ölkəsinin əmniyyətini (təhlükəsizliyini) hifz etmək və Babil dövlətinin ehtimali təhlükəsinin qarşısını almaq üçün o dövlət ilə mübarizəyə başladı və bu məqsədlə Babil tərəfinə həmlə (hücum) etdi. Belə bir zamanda midiyalıların itaətində olan parsalar qiyam etdilər və bu qiyamdan törəyən təhlükə çox şiddətli olduğuna görə Astiak Babillilərlə müharibə etməkdən əl götürüb parsaların müharibəsinə getdi.

Parsların Midiya dövlətinə yağdıran olmaları barəsində əldə çoxlu sənədlər və sübutlar vardır. Herodotun və Getezyanın yazdıqlarından əlavə, Babil padşahlarından qalma məşhur bir lövhə vardır ki, onun məzmunundan anlaşıldığına görə, bu müharibədə midiyalılar babillilərdən artıq imişlər. Parsların xəyanət edərək arxadan vuruqları zərbə nəticəsində Babil dövləti xilas ola bilmişdir.

Midiyalıların parsalarla müharibələri çox şiddətli olmuş və üç il davam etmişdir. Bu mübarizələr Babilin mixi xətti ilə yazılmış kitabələrində dərc olunmuşdur. Herodot isə bu barədə dəqiq bir məlumat verir. Bu tarixçi öz məşhur əsərində yazır ki: "Parslar ilə midiyalıların arasında olan müharibələrdə bütün Midiya milləti, hətta qoca kişilər də iştirak edib böyük şücaətlər göstərdilər."

(Davamı var)